

SOSYAL HAREKET VE ENGELLİLİK

Social Movements and Disability

Yrd. Doç. Dr Esmâ DURUGÖNÜL

ÖZET

Sosyal hareket parçası olduğu toplumda ya da grupta değişme meydana getirmek ya da bir değişmeyi engellemek üzere süreklilik içinde eylemde bulunan bir insan topluluğunu ifade eder. Engellilerin oluşturduğu sosyal hareketlere yurtdışında rastlamak mümkün ancak ülkemizde bunun örnekleri yok denecek kadar azdır. Bunun en önemli nedenlerinden birisi engelli kimliğinin oluşturulamamış olmasıdır. Makalede kültür, kimlik ve sosyal hareket ilişkisi irdelenecek ve kültürün kimlik oluşumuna etkileri ve bu olgunun sosyal hareketlerle ilişkisi engellilik bağlamında ele alınacaktır. Ayrıca toplumumuzda engelli kimliğinin kurgulanamamasının, engellilerin sorunlarının çözümü ve hakları için mücadele eden sosyal hareketler bağlamında yol açtığı yetersizlik ve sonuç olarak da tüm bu olguların engelliler üzerindeki etkileri üzerinde durulacaktır.

Anahtar sözcükler: Sosyal Hareket, Engelli, Kimlik

ABSTRACT

The continuous attempts of a group of people in order to bring about change or to prevent change in the society or in the group, of which they are members are called social movements. Social movements which constitute of disabled persons are almost nonexistent in Turkish society, contrary to Western societies. One of the most important reasons is the fact that Turkish society has not been able to construct the identity of disabled. This paper aims at investigating the relationship between culture, identity and social movements and the impact of culture on the construction of identity. A further aim of the paper is to illuminate the relationship of this phenomenon with social movements in the context of disability.

Also the lack of social movements which struggle for the solution of the problems and for the rights of the disabled persons and finally the impact of this situation on the disabled are investigated in the article.

Key words: Social Movement, Disabled, Identity

Akdeniz Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyoloji Bölümü

Ufku Ötesi Bilim Dergisi Cilt 4, Sayı 1, Mayıs 2004, ss. 39-45.

Türkiye'deki engelliler ve onların aile üyeleri şimdiye kadar "sosyal hareket" olarak nitelendirilebilecek bir oluşum yoluyla sorunlarını dile getirme girişiminde bulunmadılar. Aynı durumdan 80'li yıllarda Batılı araştırmacı ve bilim adamları da şikayet ediyorlardı. Aradan geçen çeyrek asır içinde, bu ülkelerin birçoğunda engelliler önemli sayıda sosyal hareketin kahramanı oldular. Engellilerin sosyal entegrasyonunun gerçekleşebilmesi için Türkiye'deki engelliler de, kendi sorunlarını daha güçlü bir şekilde dile getiren, kamu oyunda yankı uyandıran bir sosyal hareket oluşturmak zorundalar.

Engellilerin ikinci sınıf vatandaş (4) olarak kabul edilmelerine son verebilmenin en iyi yolu, engelsizlerin velayetinden kurtulmalarıdır. Bu da ancak yeni yasal hakların elde edilmesiyle olacaktır. Yasalarımızda yer alan engellilerin topluma intibak etmeleri gerektiği ve devletin bu konuda girişimlerde bulunmasının yer aldığı yasa, henüz yeterli değildir. Çünkü bu sadece bir öneri niteliği taşıyan, ama zorunluluk yaratmayan bir yasadan öteye gidememiştir. Bu problemi tespit eden ülkeler, son yıllarda anayasalarında yaptıkları değişiklikler ve eklemelerle, engellileri toplum düzeyinde yeni bir pozisyona yerleştirdiler. Bu konuda geç kaldığı söylenen Federal Almanya, 20 yıllık bir tartışmanın ardından anayasasına "hiç kimse engelliliğinden dolayı dezavantaja sahip olamaz" (4) cümlesini ekleyerek, engellilerin kendilerine olan güvenini arttırmıştır. Türkiye'de böyle bir yasal gelişmenin ortaya çıkabilmesi için çeyrek asır daha beklememiz gerekmiyor. Diğer ülkelerin edindikleri tecrübeleri yeniden keşfetmenin bir anlamı olmayacağına göre, engellilerimizin kendi problemlerini daha iyi dile getirmelerine yardımcı olacak yasaların hızla çıkarılması gerekiyor. Örneğin Nikaragua'da Sandinist rejimin engellilere tanıdığı yasal haklar "Organization for Revolutionary Disabled (ORD)" (Devrimci Engelliler Örgütü)' nün bir kitle hareketi olarak doğmasına yol açmış ve örgüt Nikaragua siyasetinde engelli kişilerin radikal bir temsilcisine dönüşmüştür.

80'li yılların başlarında araştırmacı gazeteci Klee (6) kendi ülkesi olan Almanya'daki engellileri "kendileri için bir şeyler yapmayan toplumdaki en son grup" olarak tanımlıyordu; bugünün Türk engellisi için hala geçerli olan bu duruma yol açan nedenlerin başında, engellileri bir sosyal harekete teşvik edecek ve onları bu yolda destekleyecek olan koşulların yaratılmamış olması gelmektedir. Bu yüzden Türkiye'de hala engellilere ikinci sınıf vatandaş muamelesi yapılmaktadır.

100 kişiden 12'sinin engelli olduğu toplumumuzda (8) engellilerin bir sosyal hareket etrafında bir araya gelerek sorunlarını dile getirebilmelerine destek gelmesi gereken odak noktalarının başında Türkiye'nin bilim çevreleri gel-

mesi gerekirken, engellilik konusu bu çevrelerde en az konuşulan ve tartışılan konulardan biridir. Bilimin görevlerinin başında toplumu bilinçlendirmek geldiği halde, üniversitelerimizde engellilik olgusu, araştırmaya değer bir sosyal problem olarak görülmemektedir. Dolayısıyla 21. yüzyılın Türk engellisi hala “ebeveynlerin ve kurum görevlilerinin, başlarına kahya kesilmelerine ve velayetlerini üstlenmelerine izin vermek zorunda kalıyorlar” (7).

Engellilik artık ulusal bir problem olarak görülmediği halde probleme aranan çözümler daima ulusal koşulların göz önüne alınması gerektiğini gösteriyor. Engellilerimizin sorunlarını dile getirmelerine ve bu sorunlara çözüm bulunmasını sağlayacak herhangi bir sosyal hareketi oluşturmamalarının başlıca nedenlerinden biri de eğitim imkanlarından yeterince faydalanamamalarıdır. Bu yüzden eğitim düzeyi düşük bir engelli kesiminin varlığından hareket edilmesi gerekiyor. Eğitim düzeyi düşük olan engellilerin, bu nedenle iş piyasalarına girememeleri de, onların sosyoekonomik durumlarını ve statülerini aşağıya çekiyor. Böylece birtakım politikalar nedeniyle toplumun “marjinal gruplarının” (5) başında geliyorlar. Marjinalleşen grupların toplumda söz sahibi olmak için bir sosyal hareket oluşturmaları da oldukça zordur. Çünkü marjinalleşmeleri/marjinalleştirilmeleri bir sosyal hareket etrafında organize olmalarında kendilerine destek olabilecek grupların ilgisinden uzak kalmalarına yol açmaktadır.

Türk engellisinin yaşam koşulları, engellilerin bir sosyal harekete katılmalarına da engel olmaktadır. Fiziksel çevrenin sadece engelsizler göz önünde bulundurularak tasarlanmış olduğu toplumumuzda, engellilerin birçoğu evinde hapis olmuş durumdadır. Seslerini toplumda duyurmak isteseler de, engellilerin sokağa çıkmalarına imkan tanıyan koşullardaki eksiklikler, şikayetlerinin aile içinde kalmasına yol açmaktadır. Bu yüzden toplumumuzda engellilik olgusu hala, nedenleri engelsizler için bir “açıklama prensibi” (3) olmaktan öteye gitmeyen bir sağlık problemi olarak görülmektedir.

Günümüzde birçok ülke, artık engellilerin, sosyal hareketlerin, dolayısıyla da toplumun dışında kalmasına göz yummayacağını çok açık bir şekilde göstermektedir. Engelliliği, engellileri sosyal yaşamdan dışlamanın bir gerekçesi haline getiren her türlü koşula savaş açan ülkelerden biri olan Kanada, yasal değişikliklere giderek, iyi niyetin değil, bu iyi niyetin yarattığı sonuçların önemli olduğu görüşünü kabul etmiştir. Yani engelliler için yapılan çevredeki değişiklikler, eğer engellilere zarar veriyorsa ya da onları “engellemeye” devam ediyorsa, iyi niyetin önemi yoktur. Muhtemelen Türkiye’de iyi niyetle yapılan, ama engellileri engellemeye devam eden birçok gelişme var. Bunlar var olmaya ve artmaya devam ettiği sürece, evlerinden

dışarı çıkamayan engellilerin, sosyal bir harekete imza atmalarını beklememeliyiz.

Engelli denildiğinde, akla genellikle bedensel işlevlerinde giderilmesi mümkün olmayan arızaların meydana gelmiş olduğu bir insan akla getirilir. Eski bir düşünce olmasına rağmen, bütün toplumlarda engelli kimliği genellikle bununla sınırlı kalmaktadır. Engellilik, hala hastalıkla bir tutulmakta ve ardından kurguların yattığı gözden bilerek ya da bilmeyerek kaçırılmaktadır. Bu bağlamda Dünya Sağlık Örgütü tarafından yapılan engellilik tanımının da (10) pek bir fayda sağladığını söyleyemeyiz. Çünkü sadece uzmanların bildiği, ama sokaktaki vatandaşın bilmediği bir durumdan yola çıkmak zordur. Buradaki asıl sorunlardan biri de toplumun engellilik olgusuyla ilgili bilgi noksanlığıdır. Engelli kimliğini bilmemesinin temel nedeni, bu konuda kendisine aktarılan bilgilerdeki noksanlıktır. Engellilerin problemleriyle ilgilenen resmi kurumların, aynı zamanda halkı engellilik konusunda aydınlatan bilgileri, her türlü iletişim olanaklarını kullanarak gerçekleştirmesi, modern bir yapıya sahip sosyal devletin temellerinden birini meydana getirmektedir.

Federal Alman Engelli Hukukçular Forumu „yaşam olanaklarını elinden alan, kısıtlayan ya da zorlaştıran her türlü önlem, yapı ya da davranış biçiminin” engellilik olduğunu belirtmektedir (4). Eğer engelliliği bu tanımıyla algılasak, Türkiye’deki engelli kimliğinin ana nedenlerine daha kolay ulaşabiliriz. Çünkü ülkemizde engellilerin yaşam olanaklarını kısıtlayan her türlü “engel” mevcuttur ve olayın en hazin yönü, engelliliğin biyolojik değil, sosyolojik bir kurgu olduğunu bilen entelektüellerimizin, bu konuda hala suskun davranmalarındır.

Engellik kimliği sadece bir “etikettir”. Bu yüzden Bach (1) haklı olarak „herkes bir engellidir” düşüncesini ortaya atmış ve engelliliğin, bir sağlık ya da sadece bir sağlık problemi olamayacağına dikkat çekmiştir. Ancak onun bu düşüncesi, etkin ve engellilerin topluma entegre edilmesini kolaylaştıracak girişimlerin hızla hayata geçirilmesini sağlayamamış, Klee’nin (6) deyişiyle sadece “bayram konuşmacılarının” sıkça tekrarladıkları bir cümleden öteye gidememiştir. Engelli kimliği, engellilik konusunda aydınlatılmış ve artık “medikal model”in reddedilip bir “sosyo-politik model” olan “engellilik azınlık grubu modeli”nin benimsenmeye başlandığı toplumlarda dahi hala engellilerin “hasta” olarak etiketlenmesinden oluşmaktadır. Bu da engelliliğin sadece belli bir dönemde üzerinde durulan bir konu olamayacağını, toplumun sürekli olarak engellilik konusunda aydınlatılmasının zorunlu olduğunu göstermektedir.

Türkiye’de engelli kimliğini bu durumdan kurtarmanın yollarından biri, ama en önemlisi, engellilik olgusuyla ilgili tartışmaların akademik çevrelerden alınıp, kamu oyu önünde tartışmaya açılmasıdır. Sadece engelsizlere değil, engellilere de engelliliği anlatmak için buna gerek vardır. Engellilerin kendi durumlarıyla ilgili düşüncelerin, engelsizlerinkinden pek değişik olmayacağından hareket edilmesi gerekir. Çünkü engelliler de bu toplumun görüşleri doğrultusunda eğitilmekte ve aynı değer kavramlarını, sosyalizasyon sürecinde edinip, bunları kabullenmekte yani içselleştirmektedirler. Muhtemelen engellilerin de çoğu, engellilik olgusunun bir sağlık sorunu olduğunu düşünmektedir ve çözüm arayışlarını, daha çok rehabilitasyon merkezlerinde, doktor muayenahanelerinde, kliniklerde, terapi merkezlerinde aramaya devam etmektedirler. Bir bakıma toplumdaki genel kanıyı tasdik eden bir döngünün içinde kendi kendilerini engelleyen bir sosyal grup haline dönüşmektedirler.

Günümüzün Türk toplumunda geçerliliğini sürdüren bu engelli kimliğinden kurtulmanın yolu, engelsizlere benzemekle olamaz. Hiç olmazsa engelliler, engelliliği tıbbi bir problem olarak görmekten vazgeçmeli ve engelsizlere engellilik olgusunun, toplumsal bir kurgu olduğunu “anlatmalıdırlar”, çünkü şimdiye kadar engelsizler bunu başaramadılar ve şu andaki genel tabloya baktığımız zaman, böyle bir niyetin varlığını algılamak da mümkün olamıyor. Engelliler “kendi kendilerine yetecek” duruma gelebilmeleri için “ipleri” kendi eline almalıdırlar. Özellikle eğitim düzeyi yüksek, çeşitli kurum ve kuruluşlarda çalışan engellilere burada büyük sorumluluklar düşüyor. Engellilik olgusunun sadece doktorun işi olmadığını topluma anlatabilecek ve seslerini duyurabilecek konumda olan bu engellilerin, Türkiye’deki 8 milyon engelliye öncülük etmeleri ve böylece, gelecekte anılacak olan tarihi bir başlangıca imza atmaları kaçınılmaz görünüyor. Böyle bir girişimde onları destekleyecek ve teşvik edecek, daha birçok engelsizin bulunabileceğine kesin gözüyle bakılabilir, zira insanın doğasında, yardım etmek duygusu vardır.

Ancak doğal olarak her şeyi engellilerin hazırlayıp topluma sunması beklenemez, burada devlete de düşen görevler olduğu açıktır. Devlet, bütün vatandaşlarını toplum yaşamına katılmaları için önlemler ve olanaklar yaratmakla kalmayıp, bunların uygulanmasında yaşanan problemlerin de ortadan kalkması için yasal çerçeveyi belirlemelidir. Şimdiye kadar bu bağlamda yapılanların yetersizliği açıkça görülmektedir. Engelli hareketini başlatacak sinyalleri topluma iletebilecek en yetkili ve en güçlü merkez olan devletin, her türlü imkanı zorlayarak, bu görevini yerine getirmesi gerekmektedir.

Modernleşme sürecine girildikten sonra toplumumuzda eşitlik taleplerinde meydana gelen artış, henüz engellilere ulaşamadı. Engelliler açısından bakıldığında, sadece teorik bir kavram olmaktan öteye gitmeyen eşitliğin sağlanabilmesi için engelliler tarafından başlatılacak sosyal bir harekete, bu yüzden ihtiyaç vardır. Organize bir biçimde hareket edebilen, kitlesel bir engelli hareketinin Türk toplumuna kazandıracığı imkanları da göz önüne aldığımız takdirde, bu tür hareketlerin başlamasının desteklenmesinin gerekliliği daha da iyi anlaşılıyor. Sadece engellilerin değil, toplumun da daha fazla bilinçlenmesine ve demokratikleşmesine katkı sağlayacağı kesin olan, ama öncelikle engellilerin ve onların ailelerinin, sosyal yaşamlarında çok güçlü pozitif değişimler meydana getirecek olan engelli hareketinin, yaşamın tüm alanlarına olumlu yansımalar yapacağından şüphe duyulmaz. Örneğin engellilere uygun bir çevre düzenlenmesi, sadece engelliler açısından olumlu bir gelişme olmayacaktır. Hamile kadınlar ve yaşlılar düşünülüğünde, hatta genç, dinamik ve sağlıklı olanlar, herkes fiziksel çevrede meydana gelecek olan değişimlerden karlı çıkacak. Ayrıca demografik gelişmeleri de dikkate alır ve hepimizin yaşlanma şansının çok yükseldiğini düşünürsek, bir gün herkesin “engelli” etiketine sahip olma olasılığı da yükselmiş demektir. En azından bunu dikkate alarak, engelsizlerin engellilere yapacakları her türlü “yardımın”, ileri de “kendilerine” yaptıkları bir yardıma dönüşme olasılığı çok fazladır. Bu yüzden engellilik kimliği yeniden tanımlanmalı ve engellilerin başlatacakları her sosyal hareket teşvik edilmeli ve desteklenmelidir.

Toplumda ayırıcılık ve baskının sadece sınıf temelinde yapılmadığı, sınıfın yanı sıra, toplumsal cinsiyet, cinsel tercih, etnik aidiyet vb. dayalı, çeşitli kimlikleri marjinalleştiren, ayırıcılıkların yani “ırkı olmayan ırkçılık”ın (Bali-bar 1995) varlığı bilinen bir gerçektir.

Özellikle 1980’lerden sonraki sosyal hareketlerin daha çok farklılığın, farklı kimliklerin tanınması (9) amacıyla verdikleri mücadele, aynı zamanda egemen kültürün, hegemonik düzenin ve baskın ideolojilerin yarattığı kimlikler arası bir hiyerarşiyi (normal X sapkın, iyi X kötü vs. gibi) gözler önüne sermiştir.

Türkiye’de doğacak bir engelli sosyal hareketinin bir işlevi de ayırıcılığın ve “öteki”leştirilmenin dayandırıldığı bir diğer kategorinin, “kurgusal” bir kategori olan engellilik olduğu bilincinin oluşmasını ve yeni sosyal hareketlerin vurguladığı gibi sorunun maddi ve sosyal kaynakların paylaşımından çok “tanınma” (recognition) olduğunun anlaşılmasını sağlamaktır.

KAYNAKLAR

1. Bach, H. Sonderpädagogik im Grundriss, Berlin, 1986.
2. Balibar, E./Wallerstein, I. Irk Ulus Sınıf Belirsiz Kimlikler, Metis Yayınları, İstanbul, 1995.
3. Bateson, G.: Ökologie des Geistes. Frankfurt a. M., 1981, iç.: Walther, R. 1995: Behinderung aus konstruktivistischer Sicht.
4. Heiden, H.-G. Die Fakten liegen auf dem Tisch. Benachteiligung und Diskriminierung behinderter Menschen in der Bundesrepublik Deutschland, in: Heiden, H.-G. (Der.): “Niemand darf wegen seiner Behinderung benachteiligt werden” - Grundrecht und Alltag: eine Bestandsaufnahme, Reinbek bei Hamburg, 1996.
5. Hradil, S. Soziale Ungleichheit in Deutschland. 7 Aufl., Leske + Budrich. Opladen, 1999.
6. Klee, E. Behindert. Ein kritisches Handbuch. Frankfurt/M., 1980.
7. Klee, E. Behinderten-Report. Frankfurt/M., 1981.
8. T.C. Devlet İstatistik Enstitüsü, Ankara 2003
9. Taylor, C. Çokkültürcülük. Tanınma Politikası. Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 1996.
10. Thimm, W. Leben in Nachbarschaften. Hilfen für Menschen mit Behinderungen. Freiburg, Basel Wien, 1994.